

PALJUD ON MOBIILSED, VÄHESED AGA EDUKAD: ETNILISE TUNNUSEGA SEOTUD TAGASIRÄNNE MUUTUVAS RUMEENIA KONTEKSTIS

*Remus Gabriel Anghel, Ovidiu Oltean,
Alina Petronela Silian*

Käesolev artikkel panustab üha laienevasse arutellusse taaskohanemisest ja tagasirändajate kohast päritoluühiskonnas. Paljud uuringud on keskendunud tagasirändajate taaskohanemise võimalustele, nende mobiilsuspraktikatele kodumaale naasmisel ning sotsiaalse kapitali ja välismaal kogutud rahaliste vahendite kasutamisele. Oluliselt vähem on aga uuritud ja analüüsitud etnilisuse mõju tagasirändeprotsessidele ja taaskohanemise kogemustele. Käesolevas töös uurime kolme rahvusrühma – sakslaste, rumeenlaste ja romade – taaskohanemist Rumeenia mitmerahvuselises kontekstis, mida iseloomustab etniline ebavõrdsus ja segregatsioon.

Uuring viidi läbi Rumeenia linnas Sebeş, mis on tänu välisinvesteeringute ja rahvusvahelise rände koosmõjule viimase 30 aasta jooksul tundmatuseni muutunud. Uuringuperioodi alguses majanduslikult vaene ja lagunev linn muutus järgmisel kümnendil arenevaks, kuid endiselt vaeseks keskkonnaks, ning uuringu lõpuks oli sellest saanud kiiresti arenev linn. Vaadeldes seda protsessi kohanemisviiside perspektiivist ning analüüsides tagasirändajate taaskohanemist ja mobiilsust, käsitleme tagasirännet kui etnilist protsessi erinevates vastuvõtukontekstides.

Märksõnad: tagasiränne, vastuvõtukontekstid, mobiilsus, etnilisus, Rumeenia

SISSEJUHATUS

Käesolev artikkel annab panuse üha laienevasse debatti taaskohanemise protsessidest ja tagasirändajate kohast arenevates ühiskondades (Kushminder 2017; Lietaert ja Kushminder 2021). Sarnaselt hiljutistele tagasirännet käsitlevatele teadustöödele leiame, et tagasiränne ja tagasirändajate taaskohanemine on sageli seotud pigem nende mobiilsuse ja hargmaisuusega kui lõpliku tagasirände ja paikseks jäämise protsessidega (Sinatti 2011). Kasutades kohanemisviiside perspektiivi ja vaadates kaugemale üksikjuhtumitest, võrdleme erinevate rahvusrühmade tagasirändekogemusi. Analüüsime lähemalt tagasirändeprotsesse Rumeenia paljurahvuselises linnas Sebeş ja küsime, miks kolme rahvusrühma – sakslaste, rumeenlaste ja eriti romade – tagasirändekogemused on niivõrd erinevad. Käsitleme ta-

gasirännet eelkõige etnilisest aspektist, mida senistes uuringutes ei ole nii spetsiifiliselt vaadeldud.

Uurimistöö kontekst ei ole valitud juhuslikult. Rumeenia on paljurahvuseline riik, kus on toimunud suured rände- ja tagasirändevood (Sandu 2010). Linn, kus me oma uuringu läbi viisime – Sebeş –, on populaarne sihtkoht nii välis- kui ka kodumaistele investoritele. Seetõttu võib eeldada, et tagasirändajatel on selles linnas rohkem võimalusi kui majanduslikult mahajäänud Rumeenia linnades. Lisaks on Sebeş tugeva etnilise ebavõrdsusega linn, kuna seal elab suur, segregeeritud ja vaene romade kogukond. Nii mobiilsuse kui ka tagasirände aktiivsus on kõrge, mis võimaldas uurida tagasirände erinevaid kogemusi.

Viisime kvalitatiivuuringu läbi kuuel järjestikusel perioodil aastatel 2013–2021, mis võimaldas meil vaadelda ja vahetult analüüsida erinevaid tagasirände- ja kohanemisi. Linna majanduses toimusid dramaatilised muutused ja seetõttu jagasime taaskohanemise protsessid intervjueritavate kirjelduste põhjal kolme perioodi: 1990., 2000. ja 2010. aastad. Portesi ja Böröczy (1989) teooriale tuginedes nimetasime need perioodid vastavalt lagunevaks (takistatud), vaaseks (neutraalseks) ja õitsvaks (soodsaks) perioodiks. Alljärgnevalt kirjeldame töö teoreetilist ja empiirilist tausta, võttes kokku hiljutised arutelud tagasirändajate kohanemisest üldiselt ja konkreetselt Rumeeniasse tagasipöördunud puhul. Järgmiseks tutvustame juhtumiuuringu meetodikat ja võrdleme eri rahvusest tagasirändajate kogemust erinevates vastuvõtukontekstides, lähtudes nende mobiilsuse toimevõimest ja praktikatest.

ARUTELU TAGASIRÄNDAJATE TAASKOHANEMISE TEEMAL

Väidet, et tagasirändajate naasmine kodumaale on loomulik ja lihtne protsess, on kritiseeritud juba ammu (Markowitz ja Stefansson 2004). Taaskohanemine on tagasirände eeltingimus, mis rõhutab asjaolu, et tagasirändeprotsessis peavad tagasirändajad uuesti lõimuma kohalikku ühiskonda, sarnaselt sellele, kuidas migrandid peavad kohanema vastuvõtva riigi oludega (Christou 2006). Teisisõnu on tagasirändajad sageli sunnitud muutma oma ootusi ja eesmärgi vastavalt sellele, kuidas nad tajuvad kodumaal toimunud arenguid. Seejuures on teaduskirjanduses hiljuti hakatud teoretiseerima ja arutama vajadust ajakohastada taaskohanemise määratlust, mida seni on suuresti defineeritud kui üksikisiku tasandil toimuvat protsessi, mida tagasirändaja on sunnitud koduühiskonda naasmisel läbima (Kushminder 2017).

Taaskohanemist analüüsitakse mitmemõõtmelise osalemise protsessina (Cassarino 2004; Lietaert ja Kushminder 2021), kus majanduslik mõõde vaatleb tagasirändajate toimetulekut ning sotsiaalne, kultuuriline ja poliitiline mõõde käsitleb tagasirändaja taasühinemist oma päritoluriigiga – kohta, kus on tema sugulased ja sõbrad, kus ta tunneb end turvaliselt ja kus tal on juurdepääs õiguskaitsele (Kushminder 2017). Samuti peaksid taaskohanemise probleeme käsitlema teadustööd, mille teemaks on pagulased ja riigist väljasaatmine, sest pagulasi ja väljasaadetud migrante võivad tabada häbimärgistamine,

sotsiaalsete sidemete purunemine (Nisrane, Morissens, Need ja Torenvlied 2017), ohtlikud olukorrad (Majidi 2021) või tõrjuv bürokraatia (Medina ja Menjívar 2015).

Samas on uuritud majanduslike migrantide tagasirände eri aspekte. Tagasirände ja arengu teemade arutelus pööratakse tähelepanu asjaolule, et sageli on tagasirändajad võrreldes kodumaale jäänutega privilegeeritud positsioonis ja neilt oodatakse arengu edendamist (Papademetriou ja Martin 1991). Uuringud, mis käsitlevad põhiliselt tagasirände majanduslikku külge mõjutavaid tegureid erinevate teooriate valguses (Constant 2020), keskenduvad peamiselt tagasirändajate ettevõtlusele, välismaal teenitud tulu kasutamisele, tööhõivele ja kõrgemale palgale (Hagan ja Wassink 2020). Samas leitakse erialakirjanduses, et tagasirändaja positsiooniga kodumaal kaasnevad sageli pinged, takistused ja ebamäärasus, vaatamata sellele, et tagasirändajad on reeglina majanduslikult paremal järjel kui need, kes jäid kodumaale (King, Castaldo ja Vullnetari 2011).

Arutelu taaskohanemise viiside üle vaatab kaugemale individuaalsest kogemusest ja käsitleb tagasirändekogemuste tüpoloogiaid tagasirände kestvuse, lähte- ja sihtriikide erinevuste ning tagasirände vabatahtlikkuse aspektidest (Kushminder 2017). Eri teooriate valguses saab tagasirännet vaadelda kas ebaõnnestumisena (sest uusklassikalise teooria kohaselt oli eesmärgiks väljaränne ja välismaale elama asumine) või õnnestumisena (sest rände uue majanduskäsitluse kohaselt on tagasirändajate lühem eesmärk teenida välismaal rohkem raha, kuid lõppeesmärk on pöörduda tagasi kodumaale) (Cerase 1974). Kui mõned tüpoloogiad käsitlevad paremini või halvemini lõimunud taaskohanemisviise (Kushminder 2017), siis teised keskenduvad tuttavlikkuse tundele tagasirände kontekstis (Dzieglewski 2020).

Teine võimalus on uurida, kuidas tagasirändekogemused erinevad vastavalt sotsiaalsetele aspektidele nagu vanus, sugu või rahvus. Muuhulgas on uuringutes täheldatud vanuseliisi erinevusi tagasirändekogemuses. Kui täiskasvanute hulgas on esmatähtis osalemine tööturul, siis vanemaelised tähtsustavad selliseid valdkondi nagu tervishoiuteenused, osatujõud ja elukvaliteet (Ciobanu ja Ramos 2016). Samamoodi kujundab laste tagasirännet nende kogemus koolis ja sotsialiseerumine eakaaslastega (Vathi 2016). Lisaks käsitletakse tagasirännet sageli soopõhise protsessina ja naised võivad kogeda suuremaid probleeme kui mehed, olgu siis tööealisena (Vlase 2013) või pensionärina (Gualda ja Escriva 2014). Seni ei ole tagasirännet kuigivõrd käsitletud etnilisuse seisukohast, välja arvatud nn etnilise tagasirände uuringutes (Tsuda 2009). Rumeenias on mõnevõrra uuritud romade tagasirännet (Anghel 2019; Toma 2018), kuid rahvusrühmade taaskohanemist on võrreldud vähem. Meie käsitluses on tagasirändajate taaskohanemine ennekõike migrantide mobiilsuse ja hargmaisuse lahutamatu osa (Sinatti 2011); tagasirännet ei põhjusta taaskohanemise puudumine ja tagasirändajad võivad olla samaaegselt kaasatud nii mobiilsuse eri vormidesse kui ka taaskohanemise protsessidesse.

Seetõttu käsitleme tagasirännet kui diferentseeritud tegevust, jagades selle hooajaliseks, ajutiseks, pikaajaliseks ja püsivaks (King 1996). Mõned jäävad lühikeseks ajaks päritoluriiki ja liiguvad edasi teistesse sihtriikidesse, samas kui teised püüavad teatud hetkel kolida püsivalt tagasi kodumaale. Teiseks vaatleme, kuidas tagasirändajad kasutavad oma sotsiaalset kapitali, rahalist kapitali (välismaalt tehtavad rahaülekandeid) ja kultuurilist kapitali (sealhulgas sotsiaalsed ülekanded), et uuendada suhteid, investeerida ja kasuta-

*Paljud on mobiilsed, vähesed aga edukad:
etnilise tunnusega seotud tagasiränne
muutuvas Rumeenia kontekstis*

REMUS GABRIEL ANGHEL,
OVIDIU OLTEAN,
ALINA PETRONELA SILIAN

da ära kohalikke võimalusi. Kolmandaks käsitleme tagasirändajate võimalusi kodumaal. Vaadeldes kontekstide muutumist, kasutame Portesi ja Böröczy (1989) eristust vastuvõtu-kontekstide vahel – soodsast kontekstist kuni ebasoodsa (takistatud) kontekstini – ja proovime mõista, kuidas tagasirändajad sellistes kontekstides toime tulevad. Seejuures leiavad Portes ja Böröcz (1989), et vastuvõtukonteksti poliitilised ja õiguslikud aspektid moodustavad teatud koherentsed mustrid; käesolevas teadustöös on meie fookuses ta-gasirändajate majanduslik kohanemine. Lõpuks, kasutades etnilisuse konstruktivistlikku mõtestamist (Brubaker 2006), küsime, millised välja- ja tagasirände võimalused on erine-vate rahvusrühmade liikmetel ja millist lähenemisviisi nad tagasipöördumisel kasutavad.

Allpool on toodud teaduskirjandusel põhinev ülevaade tagasirändest Rumeeniasse. See-järel tutvustame meie juhtumiuuringut ja analüüsime, kuidas tagasirännet kogevad erine-vate etniliste rühmade liikmed ja kuidas muutuv kontekst mõjutab neid protsesse. Kuna meie uuring toimus paljurahvuselises kontekstis, kus valitseb tugev etniline ebavõrdsus, käsitleme laiemalt ka seoseid migrantide taasloomumise, mobiilsuse ja sotsiaalse (antud juhul etnilise) ebavõrdsuse vahel.

TAGASIRÄNNE RUMEENIA ÜHISKONNAS

Alates riigisotsialismi kokkukukkumisest 1989. aastal on Rumeeniast saanud neoliberal-aalse poliitikaga riik, mida tuntakse ka „madalate palkade ja madalate hüvitistega“ ma-janduse võtmes (Ban 2016: 67). 1990. aastaid iseloomustas suuremahuline deindustri-aliseerimine, mis jättis miljonitele Rumeenias elavatele töölistele toimetulekus väga vähe alternatiive. Kuna samal ajal piiras Lääne-Euroopa juurdepääsu Rumeenia kodanikele, oli emigreerimine kallis ja põhjustas olukorra, kus paljud migrantid töötasid lääne tööturul illegaalselt. 1990. aastatel olid põhilisteks rändajateks etnilised sakslased ja ungarlased ning ebaregulaarne migratsioon Rumeeniast kasvas. Etnilised sakslased tagasirändes ei osalenud ja rumeenlaste tagasiränne oli madala töörande tõttu samuti vähene (Anghel ja Coşciug 2018).

2000. aastal sai Rumeeniast ELi liikmeskandidaat ja see saatis positiivse signaali harg-maistele ettevõtetele, mis otsisid uut kohta tootmisele või soovisid laiendada tootmisük-susi odavamatele ja vähem reguleeritud tööturgudele. Samal ajal kui hargmaised ettevõt-tes hakkasid jõudma Rumeeniasse, otsides kvalifitseeritud ja odavat tööjõudu, olid viimased järk-järgult emigreerumas läänes pakutavatele parematele töökohtadele, eriti pärast viisanõuete kaotamist Rumeenia kodanikele 2002. aastal. See suurendas oluliselt väljarännet Rumeeniast. Seda perioodi iseloomustab kõrge tagasirändemäär, kus kahest migrantist üks pöördus väljarändehetkest kümne aasta jooksul kodumaale tagasi (Am-brosini, Mayr, Peri ja Radu 2012). Tagasirände määr oli kõrge ka seetõttu, et 2007. aastal, mil Rumeeniast sai Euroopa Liidu liikmesriik, ei takistanud uus piiriregulatsioon enam rumeenlaste mobiilsust. Kuna juriidilised tõkked mobiilsuselt kõrvaldati, kasvasid nii väl-jaränne kui ka tagasiränne, hõlmates rohkem kui 20% Rumeenia elanikkonnast, sageli ühiskonna vaesematest kihtidest (Anghel ja Coşciug 2018; Sandu 2010).

Stănculescu ja Stoiciu (2012) leidsid, et ajavahemikus 2009–2010 oli 26% küsitletud leibkondadest eri piirkondades migrandist liikmeid ja 4,5% neist olid tagasirändajad. Martin ja Radu (2012) märkisid, et Rumeenia tagasirändemäär oli sarnane teiste Ida-Euroopa riikidega, moodustades aktiivsest rahvastikust umbes 7,6%. Seega kinnitavad Rumeenia tagasirände uuringud, et tagasiränne on pidev protsess, mis mõjutab suurt osa riigi ühiskonnast. Suurem osa tagasirände uuringutest Rumeenias viidi läbi viimasel paaril aastal ja need käsitlesid tagasirände põhjuseid ja mustreid. Need uuringud näitavad, et sotsiaalmajanduslikud ja struktuursed tingimused on läbi põimunud emotsionaalsete ja kultuuriliste sidemetega, mis motiveerivad inimesi tagasi rändama. Uuringutes toodi tagasirände peapõhjustena välja välismaal diskrimineerimise tajumist, Rumeeniasse kuulumise või kodumaaga ja päritoluga seotud tundeid ning kulude ja tulude arvutusi (Gherghina, Plopeanu ja Necula 2020; Roman ja Goschin 2012). Välismaal teenitava tulu tase oli korrelatsioonis tagasirände tõenäosusega – mida kõrgem teenistus, seda madalam tagasirände tõenäosus (Roman ja Goschin 2012). Tagasirände kavatsusi mõjutasid positiivselt ka migrantide hargmaisuus, s.t nende kalduvus saata koju raha (Roman ja Goschin 2012) ning Rumeenia regulaarne külastamine ja sõprade ning sugulaste võrgustike olemasolu (Gherghina ja Plopeanu 2020).

Rumeenia tagasipöördujate taaskohanemise tulemused olid erinevad. Kui paljud põrkusid ebasoodsate tingimustega, siis teised leidsid tööd või hakkasid füüsilisest isikust ettevõtjateks. Tagasipöördunud ettevõtjatega tehtud uuringutes joonistus välja tüpoloogia selle kohta, kuidas tagasirändajad ühendasid kohalikke ja hargmaiseid võimalusi (Anghel ja Coşciug 2018), ning analüüsi ettevõtlust soodustavaid tegureid, nagu rände kestvust (Anghel ja Coşciug 2018; Croitoru 2020), rändajate haridustaset, välismaal säästetud tulu, sugu (Croitoru ja Coşciug 2021) või inimkapitali kaasamist tagasirände ajal (Croitoru 2019). Samas kui paljud neis uuringutes analüüsitud ettevõtjad suutsid luua oma perede jaoks piisavad ja pidevad tuluvood, rändasid teised – eriti füüsilisest isikust ettevõtjad – uuesti välismaale (Croitoru ja Coşciug 2021), mõnikord hoolimata kogukonna toest (Tudor 2017).

Mõnedes uuringutes on Rumeenia tagasirändest maalitud üsna positiivne pilt ja leitud, et migratsioon oli tagasirändajatele kasulik, kuna tagasirändajad hakkasid Rumeeniasse naastes teenima suuremat palka ja töid endaga kaasa tööturul kõrgelt hinnatud oskusi (Martin ja Radu 2012). Ajutine ränne mõjutas positiivselt ja pikaajaliselt oskuste ja palgataseme kasvu (Ambrosini jt 2012). Teistes uuringutes märgitakse probleeme tööturul ja seda, kuidas tagasirändajad otsustasid uuesti välja rännata hoolimata oma emotsionaalsetest sidemetest riigiga ja päritoluga (Apsite-Beriņa, Manea ja Berzins 2020; Bermudez ja Paraschivescu 2021). Teistes uuringutes on kriitiliselt uuritud ebavõrdsust tagasirändes, eriti naiste (Vlase 2013) või etniliste romade hulgas (Anghel 2019), kelle jaoks emigreerimine tähendas pääsemist marginaalseerumisest Rumeenias. Need uuringud käsitlesid kriitiliselt mitte ainult tagasirändajate osalemist tööturul, vaid ka tagasirändajate kohta kohalikus sotsiaalses hierarhias, väärtustes ja sotsiaalsetes normides. Oma teadustöös jagame seda kriitilist vaadet ja vaatleme lähemalt sakslaste, rumeenlaste ja romade tagasirännet ning ebavõrdsust tagasirändeprotsessides, mis väljendub erinevas vastuvõtukontekstis ja selles, kuidas tagasirändajad tasakaalustavad mobiilsust ja paiksust.

METOODIKA

Empiirilist materjali koguti aastatel 2013–2021 kuue uurimisperioodi jooksul, mille pikus varieerus kolmest nädalast kuni kahe kuuni. Selgitasime välja migrantide kaasatuse mustrid koduses elus ja nende võimaliku mõju kohalikele kogukondadele. Tagasirändest laia ja kompleksse ülevaate saamiseks seadsime välismaal viibimise miinimumnõudeks kuus kuud, kuid ei seadnud piirangut tagasipöördumisest möödunud aastate arvule; samuti ei jaganud me tagasirännet püsivaks või ajutiseks. Lähtudes hüpoteesist, et linna rahvastikustruktuuri arvestades mõjutavad uuringutulemusi etnilised tegurid, seadsime eesmärgiks kaasata sihtrühma inimesi kõikidest kolmest peamisest etnilisest rühmast – rumeenlasi, romasid ja sakslasi – ning erineva tagasirändekogemusega inimesi: füüsilisest isikust ettevõtjaid, ettevõtjaid, palgatöötajaid ja töötuid, naisi ja mehi. Intervjuueerisime nii tagasirändajaid kui ka isikuid, kes ei olnud Rumeeniast välja rännanud ja kellel oli seetõttu hea ülevaade kohalikust sotsiaalsest ja majanduslikust dünaamikast. Viisime läbi 37 intervjuud nn mittemigrantidega, kelleks olid usujuhid, koolijuhid, haridusametnikud, linnavolinikud, õpetajad, aktiivsed ettevõtjad, noorteühenduste liikmed ja mõned jätkuvalt mobiilsete inimeste pereliikmed. Küsisime neilt rände ja selle mõju kohta linnale ning kuidas tagasirändajad said pärast tagasipöördumist hakkama. Kasutasime kontaktide loomiseks lumepallimeetodit ja trianguleerisime teabe, mis võimaldas meil uurida juba räägitud lugusid eri vaatenurkade alt ning käsitleda näiteks teavet sündmuste kohta, mis toimusid enne meie saabumist ja mis oli olukorra mõistmiseks oluline.

Küsitlesime kokku 106 inimest (73 meest ja 33 naist), kellest 58 olid rumeenlased, 16 sakslased, 27 romad ja 5 immigrandid Saksamaalt, Austriast, Ühendkuningriigist ja Itaaliast. Mitme intervjuueeritavaga saime lähedasemaks ja hoidsime nendega kontakti aastate jooksul. Intervjuueeritavatest 64 olid tagasirändajad – inimesed, kes olid tulnud tagasi mitte ainult kodumaa külastamiseks, vaid proovisid jääda Rumeeniasse pikemaks ajaks. Rände põhilised sihtkohad olid Saksamaa (15), Hispaania (15), Itaalia (8), Ühendkuningriik (6), Prantsusmaa (5), Holland (2), Kreeka (2), USA (2) ja Šveits (1). Kaheksal juhul oli sihtkohti mitu. Haridustasemelt olid rumeenlased ja sakslased kõrgemalt haritud: 35 oli kõrgem haridus, 20 olid lõpetanud gümnaasiumi ja 19 kutsekooli. Romade hulgas olid ainult kaks lõpetanud gümnaasiumi ja paljudel oli kuni 8 klassi haridust. Kõikidest intervjuueeritavatest 30 olid ettevõtjad ja füüsilisest isikust ettevõtjad, 29 olid kohalikud töölepinguga töötajad, 9 olid üliõpilased ja 9 olid pensionärid. Ülejäänud olid töötud või töötasid välismaal. Romade hulgas oli 6 töötut, 2 ettevõtjat ja 1 pensionär. Ülejäänutel ei olnud Rumeenias regulaarset töösuhet. Välismaal viibimise aeg erines nii rahvusrühmade sees kui ka nende vahel. Kõige kauem viibisid välismaal sakslased, keskmiselt 11,6 aastat, ja kümnest sakslasest kuus olid olnud välismaal kauem kui 10 aastat. Rumeenlaste hulgas oli 9 (30-st) olnud välismaal üle 10 aasta ja üldine keskmine oli 8 aastat. Romade puhul oli põhiliselt tegemist ajutise mobiilsusega (14 24-st), ehkki neli olid olnud välismaal üle 10 aasta.

Enamik intervjuusid kestsid 1,5–2 tundi. Salvestasime intervjuud, transkribeerisime need sõna-sõnalt ja analüüsisime teemade kaupa, jälgides tagasipöördujate kategooriaid ja kogemusi. Tegime detailseid märkmeid ka *ad hoc*-vestlustest ja analüüsisime neid koos intervjuude transkriptsioonidega. Tagasipöördujatega tehtud intervjuud olid poolstruk-

tureeritud, jälgides isiklikku tausta (pere päritolu, kus isik üles kasvas, haridus, töökogemus enne väljarännet), migratsiooni (rändeotsused, töö ja elu välismaal, välismaal viibimise pikkus, hargmaised suhted ja mobiilsus) ning tagasirännet (motivatsioon, ootused ja tagasirändejärgne majanduslik taaskohanemine ning kogemused, sealhulgas hargmaine tegevus, uus väljaränne). Samuti proovisime aru saada isiklike sündmuste järjekorrast ning sellest, millised majanduslikud ja sotsiaalsed tingimused sel ajal valitsesid. Näited, mida esitame empiirilise tõestusmaterjali arutelus, põhinevad intervjuuülestel muistritel. Muutsime isikute nimed ja isikuandmed, kuid säilitasime inimeste hääle, kes jagasid meiega oma lugusid. (1)

UURINGU KONTEKST

Meie uuringu toimumiskohaks oli Sebeşi linn koos oma väikeste eeslinnadega. Sebeş on väike mitmerahvuseline linn Lõuna-Transilvaanias Kesk-Rumeenias. Tänapäeval elab seal umbes 27 000 inimest, kellest enamik on rumeenlased, romasid on 4000, sakslasi / Transilvaania sakse 400 ja lisaks väga väike arv ungarlasi. Transilvaanias on kuulumine ühte või teise etnilisse kogukonda endiselt omamoodi staatus ja linna sotsiaalse hierarhia määrab nii rahvus kui ka sotsiaalne klass. Rumeenia on paljurahvuseline ühiskond, kus ajalooliselt on välja kujunenud suured ungarlaste, sakslaste, juutide ja romade kogukonnad. Paljud nendest on säilitanud oma etnilise identiteedi, samas kui teised on eri määral assimileerunud ja kolmandad emigreerunud. Nii nagu ka mujal Rumeenias, emigreerus enamik linnas elavatest sakslastest Saksamaa Liitvabariigi abil kommunismirežiimi ajal või vahetult peale selle kokkuvarisemist 1989. aasta detsembris. Sakside etapiviisiline lahkumine linnast oli nii rumeenlaste kui ka romade jaoks sümbolne kaotus.

Enne poliitilise režiimi muutust 1989. aastal oli linnas mitmekesine tööstus, kuid mitte piisavalt suur, et anda tööd kogu olemasolevale tööjõule. Ehkki kommunistliku ideoloogia järgi pidid kõik saama tööd, muutus tööpuudus probleemiks juba 1980. aastatel, eriti noorte romade hulgas. Koos toidu- ja kütusepuudusega tekitas see pingelise sotsiaalse õhustiku. Pinged kasvasid ka rumeenlaste ja romade vahel. Esimene rühm süüdistas romasid kommunismi lagunemises, korruptsioonis ja laiskuses ning püüdis piirata romade õigust kasutada linna avalikku ruumi. Romad, keda on Rumeenias ajalooliselt diskrimineeritud ja marginaliseeritud, leidsid end lõksus neid kommunismi arvel teenimises süüdistava kohaliku retoorika ja oma igapäevaste toimetulekuprobleemide vahel. Riigisotsialismi kokkuvarisemine pärast 1989. aastat ainult süvendas kriisi: esimesena kaotasid töö romad ja seejärel vaesed rumeenlased. Suurem osa etnilistest romadest olid madala haridusega ja töötud ning elasid suurtes ja vaestes piirkondades, kus veel mõni aasta tagasi puudusid korralikud kommunaalteenused. Kuna kohalik staatus põhineb rahvusel, ei soovinud rumeenlased enam romadega seotud olla. Lisaks oli rumeenlaste jaoks kohalik staatus seotud ettevõtluse ja eelkäijate kombinatsiooniga.

Nagu üks intervjuueeritavatest ütles: „Inimesel on siin staatus, kui tal on oma ettevõtte ja ta on heast perest.“ Sama kehtib romade kohta, kuid teistel põhjustel, kuna nad püüdsid jälgendada saksidest kaupmehi: „Kui kommunistid alustasid 1945. aastal maareformi, küsisid nad meilt, romadelt, kas me tahame omada põllumaad, kuid meie tahtsime olla

*Paljud on mobiilsed, vähesed aga edukad:
etnilise tunnusega seotud tagasiränne
muutuvas Rumeenia kontekstis*

REMUS GABRIEL ANGHEL,
OVIDIU OLTEAN,
ALINA PETRONELA SILIAN

kaupmehed nagu saksid, mitte talupojad nagu tolle aja rumeenlased“ (romade kogukonna vanem). Ettevõtlus, erinevalt palgalisest ja „rumalast“ lihttööst, on romade hulgas jätkuvalt edukuse mõõdik. Viidates praegustele kohalikele sümboolsetele hierarhiatele, on romadel spetsiifiline suhtumine rumeenlastesse, mis põhineb selsamal edukriteeriumil: inimest saab austada, kui ta on seotud kauplemise ja äriga, mitte põllumajanduse või lihttöoga. Meie uuringu põhjal on kohaliku edukuse mõõdupuuks ettevõtlus nii vara kui ka sotsiaalse tunnustuse osas – kategooria, mis ületab rahvuslikke piire.

Seal, kus me käesolevas teadustöös kasutame edukuse või eduka inimese mõistet, oleme lähtunud sellest, keda kohalikud pidasid edukaks – tavaliselt oli selleks ettevõtja, kellele kuulus suurem ettevõtte või mitu ettevõtet, või need, kes töötasid sellistes ettevõtetes juhi-kohtadel. Lisaks sellele tuli intervjuudest välja, et kommunismijärgse ajastu saab jagada kolme perioodi nii majanduslikult (investeeringud, palgad, tööhõive) kui ka rändemustrite tähenduses, kus kõiki perioode iseloomustasid omad võimalused. 1990. aastad oli periood, mil majandus oli kokkuvarisemise äärel. 2000. aastatel hakkas majandus kosuma, olles orienteeritud peamiselt koduturule; linna jõudsid esimesed välisinvesteeringud, millega loodi uusi töökohti, ehkki need ei olnud nii kõrgepalgalised, et hoida ära paljude väljarännet. Pärast 2002. aastat jätkas väljaränne kasvu, kuna kaotati piirangud inimeste liikumisele teistesse ELi liikmesriikidesse. Pärast 2008–2009 aastate majanduskriisi, s.t kolmanda perioodi jooksul, hakkas kohalik majandus kasvama, pakkudes uusi võimalusi nii neile, kes jäid Rumeeniasse, kui ka tagasirändajatele. Allpool analüüsime tagasirändeprotsesse läbi nende kolme perioodi ja selgitame, millist rolli mängis seejuures rahvus.

1990. AASTAD: TAGASIRÄNNE KOKKUVARISEVA MAJANDUSEGA RIIKI

Migratsioon Lääne-Euroopasse oli paljude rumeenlaste, sakslaste ja romade jaoks „loomulik“ lahendus, ehkki nende rändekogemus oli väga erinev. Seaduslikult emigreerusid peamiselt etnilised sakslased. Nende väljaränne oli kiire – enamik neist lahkus esimese kahe aasta jooksul pärast režiimivahetust. Rumeenlaste jaoks oli väljaränne palju keerulisem, kallim ja ebastabiilsem, seetõttu toimus see palju pikema aja jooksul. Kuna romad olid rumeenlastest veelgi vaesemad, said ainult väga vähesed romad emigreeruda ja need, kes välja rändasid, pöördusid kiiresti kodumaale tagasi pärast seda, kui nende plaanid luhtusid.

Selles perioodis oli tagasirändajaid väga vähe. Nende hulgas oli sakslasi, kes olid rännanud Saksamaale ja Lääne-Euroopasse, kuid kellele kuulus piirkonnas veel kinnisvara ja kes veetsid suved Rumeenias. Püsivalt rändas linna tagasi väga väike arv sakslasi ja rumeenlasi. Kuna uuring viidi läbi pärast 2010. aastat, ei jõudnud teave paljudest sel perioodil toimunud tagasirändejuhumitest meieni, kuid oli mitmeid juhtumeid, kus esimene tagasiränne ebaõnnestus ja tagasirändajad emigreerusid uuesti mõne aasta jooksul pärast esimest naasmist. Need tagasirändajad, kes jäid püsivalt linna elama, said lõigata kasu asjaolust, et sel perioodil oli võimalik omandada kinnisvara äärmiselt soodsalt. Mõnel juhul ehtasid sellised tagasirändajad üles väga eduka äri. Üks selline näide on Martin. Ta

on sakslane, kes rändas välja Saksamaale 1987. aastal ja pöördus Rumeeniasse tagasi viis aastat hiljem. Ta ütleb, et tegi Saksamaal kõvasti tööd ja sai omadega hästi hakkama, kuid ei tundnud end kodus: „Ehkki ma rääkisin saksa keelt ja püüdsin palju töötada (...), igatseisin ma siiski oma kodu ja metsi ja mägesid.“ Tema varaks olid säästnud ja, nagu ta ütles, Saksamaa mõne kuu palga eest sai Rumeenias osta maja. Ta rändas lõplikult kogu perega Rumeeniasse tagasi ja alustas tegevust majutussektoris, teenindades sageli saksa turiste. Ka praegu peavad kohalikud teda jõukaks ettevõtjaks.

Teine tagasipöörduja, Dragoș, oli etniline rumeenlane, kes naasis koju Ühendkuningriigist. Riigisotsialismi ajal vahendas ta ärikontakte kohaliku nahavabriku ja Lääne-Euroopa klientide vahel. Sotsialismi kokkuvarisedes jätkas ta äritegemist sama vabrikuga, mis 1990. aastate keskel erastati. Kasutades oma kontakte Ühendkuningriigis, otsustas ta investeerida mitmesse kohalikku Rumeenia vabrikusse, millel oli probleeme konkureerimisega uues avatud majanduses. Aga kuna selle aja ettevõtlust iseloomustas täielik usaldamatus ja tema partnerite eesmärgiks oli kiire rikastumine iga hinna eest – tolle aja Rumeenias igapäevane nähtus – otsustas ta projektist lahkuda. Mõne aja pärast asutas ta omaenda nahavabriku ja turismiettevõtte. Täna valmistab ta nahkesemeid nii globaalsele moebrändidele kui ka Rumeenia ja Itaalia massiturule.

1990. aastate rännet iseloomustab väga selektiivne emigratsioon, vähesed tagasirändajad ja suured kasumid neile, kes julgesid riskida oma säästudega Rumeenia uuel kujuneval ja kasutamata võimalustega turul. Tagasirändajad kasutasid erinevaid taaskohanemisviise. Martin investeeris oma välismaal kogutud säästud kinnisvarasse ja äritegevusse, samas kui Dragoș kasutas suhteid, et ära kasutada kohalikke võimalusi. Mõned taaskohanesid, jäädes ühteaegu nii paikselt kui ka mobiilseks, näiteks mõned väikeettevõtjad ja saksa pensionärid, kes rändasid Rumeeniasse tagasi ainult suveks. Selle perioodi väljaränne oli etniliselt mõjutatud, kuna etniliste sakslaste väljarännet toetas Saksa riik, samas kui rumeenlaste ja romade jaoks oli väljaränne endiselt keeruline ja riskantne. Ka tagasiränne oli etniliselt mõjutatud – sakslased pöördusid tagasi põhiliselt suurettevõtjatena või ajutiselt suvepuhkuse veetmiseks. Sel perioodil pöördus tagasi ainult üks rumeenlasest suurettevõtja. Mõned teised rumeenlastest tagasirändajad üritasid 1990. aastatel käivitada oma äritegevust, kuid rändasid mõne aja pärast uuesti välismaale, sest Rumeenia majanduslik olukord oli väga halb.

2000. AASTAD: EBASOODNE KONTEKST TAGASIRÄNDEKS

Nagu kogu riigis, tehti esimesed välisinvesteeringud linnas 1990. aastate lõpus, mis andis hoo kohalikele ettevõtlikele ja jätkus 2000. aastatel. Välisinvestoriteks olid peamiselt Itaalia ja Austria ettevõtted, mis investeerisid puidutöötlemise, mööbli-, masinaehituse ning naha- ja tekstiilitööstusesse. Lisaks neile avas rida Rumeenia ettevõtteid väiksemaid tootmisüksusi toiduainetetööstuses, tekstiilitööstuses ja majutussektoris. Ehkki pakutavate töökohtade arv kohalikul turul kasvas, jäid palgad seejuures madalaks, moodustades

2002. aastal ligikaudu 100 USA dollarit kuus. Samas kasvas majandus aastatel 2002–2009 seoses kinnisvara kiire kallinemise, palgakasvu ja töökohtade arvu suurenemisega.

Samal ajal hakkas kasvama ka etniliste rumeenlaste tööränne. Nagu kogu riigis, muutus väljaränne vähem valikuliseks ja laiaulatuslikumaks: enamik migrante rändas Saksamaale, Prantsusmaale ja Itaaliasse ning väiksemas mahu Kreekasse. Siiski oli kõige suurem sihtriik Hispaania ja rumeenlased otsisid tööd sotsiaälvõrgustike kaudu, eriti kiiresti kasvavatel sekundaarsetel tööturgudel. Nende poolt välismaal teenitav palk oli oluliselt kõrgem kui kodumaal. Samas muutus ka tagasiränne sagedasemaks ja mitmekesisemaks. Marian, etniline rumeenlane, lahkus alguses Itaaliasse ja kolis siis Hispaaniasse. 2009. aastal sundisid majanduskriis ja mõned terviseprobleemid teda ja tema naist tagasi rändama Rumeeniasse, kus nad asutasid kaubaveoäri, alustades ühe veoauto ja rendijuhiga ning laiendades pidevalt äritegevust. Marian oli üldiselt oma tagasirändega rahul. Ta ütles, et ei olnud kaugeltki rikas, kuid elas mugavalt ja tundis, et juhib oma elu ise.

Mõne muutusega on Mariani teekond sarnane teiste Rumeenia tagasirändajate omadega. Näiteks George rändas 1990. aastate lõpul ja 2000. aasta alguses korduvalt välja ja sarnaselt Marianile pani aluse perele kuuluvale väiksele pagaritööstusele. Äritegevuse arendamiseks rändas ta mitu korda välismaale, et seal raha teenida. 2005. aastal kolisid tema ja ta naine tootmise uude hoonesse, sisustasid selle uute seadmetega ja alles siis tundsid, et julgevad võtta laenu tootmise suurendamiseks ja piirkonnas mõne kaupluse avamiseks. See oli hetk, kui nad tundsid, et saavad öelda rändamisele „head aega“. Vahepeal kasvas palgatase ja paranes üldine olukord majanduses, mis väljendus muuhulgas tarbimise kasvus. Ränne avas ka uusi turge välismaal. Praegu varustab George traditsioonilise leiva ja küpsetistega rumeenlaste kauplusi Hispaanias. George'il ja tema naisel õnnestus ära kasutada oma kohalikke varasid, George'i poolt Hispaaniast saadatud palgaraha ning turu kasvu kodu- ja välismaal.

Kodumaal olevate võimaluste erinevus nende kahe perioodi – 1990. ja 2000. aastate – vahel on kokku võetud Roberti loos. Robert on Rumeenia ettevõtja, kellel on rändekogemus Saksamaal ja Hispaanias. 1990. aastatel töötas Robert umbes seitse aastat Saksamaal autoremonditöökojas kolm kuud aastas. Lisaks säästmisele tõi ta koju kasutatud autosid, mis õnnestus tal suhteliselt hea vaheltkasuga maha müüa. Teenitud rahaga hakkas ta ehitama maja ja tegema ettevalmistusi autoremonditöökoja avamiseks Sebeši linnas. „Ma tahtsin olla omaenda boss ja omada oma firmat. Ma mõtlesin, et kui sa töötad endale ja töötad kõvasti, siis kõik õnnestub.“ Siiski ei läinud äri hästi, kuna 1990. aastatel ostujõud kukkus ja ta ei näinud muud võimalust kui pikendada oma migrandiks olemist. Neli aastat töötas ta ühes Hispaania autoremonditöökojas. Vahepeal paranes majanduse olukord Rumeenias ja 2000. aastate keskel otsustas ta kodumaale tagasi pöörduda ja alustada ettevõtlusega. Ta investeeris autoremonditöökotta umbes 50 000 eurot, värbas abilise, ehitas üles korraliku ettevõtte ja omandas hea reputatsiooni ärimehena: tema töökoda oli täiesti uus ja sisustatud kaasaegsete tööriistadega ning eesmärgiks oli pakkuda sama kvaliteeti kui välismaal. Nagu Marina ja George, kasutas Robert ajutise rände strateegiat 1990. ja 2000. aastate alguses, kui majandusvõimalused olid piiratud. Etniliste sakslaste seas olid ainult mõned tagasirändajad. Paul, kes rändas tagasi 2000. aastate keskpaigas, tõi endaga kaasa nii finantskapitali kui ka puutööoskused ja asutaski puutöökoja, kus olid kaasaegsed seadmed, arvutipõhine projekteerimine ja 12 töötajat. Varsti sai ta tuntuks kui piirkonna

parim katusevalmistaja ja äri kasvas kiiresti tänu majaehitussektori kiirele kasvule regioonis.

Majanduse ja sotsiaalsfääri kosumine 2000. aastate algusest kuni keskpaigani tõstis esile tagasirändajatest – peamiselt rumeenlastest – koosneva väikeettevõtjate rühma, ehkki mõned nendest püüdsid lihtsalt toime tulla. Erica, väikese linna ajaloolises keskuses asuva kebabirestorani omanik, elas rohkem kui 10 aastat Hispaanias, kus töötas majutussektoris. Hispaaniat tabas majanduskriis ja see mõjutas nii teda kui ka tema abikaasat. Kui nad jõudsid Rumeeniasse tagasi, asutas tema abikaasa koos mõnede partneritega transpordiettevõtte, samas kui naine avas kebabipoe renditud restoranis, millega ta oli samuti tegelenud Hispaanias. Kebabiäri ei olnud siiski väga edukas, kuna tasuvus ja marginaalid olid madalad. Naise teine sõber, Adrian, oli samuti pöördunud koju tagasi, kui Hispaanias algas majanduskriis. Enne kriisi oli ta teinud mõned katsed rännata tagasi ja alustada oma äritegevust Rumeenias, kuid tundis, et ei suuda korralikult hoolitseda oma pere eest, kes jagas tema vanematega sama maja Sebeši kesklinnas, ja jäi seetõttu mobiilseks, sõites pidevalt Rumeenia ja Hispaania vahel. Ta ei teinud peale koju jõudmist suuri investeringuid ja jätkas üksinda töötamist mitteametliku füüsilisest isikust torumehena.

Meie uuringu raames kogutud andmed näitasid, et 1990. ja 2000. aastate vahel muutus rände etniline struktuur: välja rändasid põhiliselt rumeenlased ja väike arv romasid. Võrreldes eelmise perioodiga, kui vähesed tagasirändajad investeerisid oma välismaal kogutud säästude ja arendasid oma äritegevust hapras ja riskantses keskkonnas, ootas selle perioodi hilisemaid tagasirändajaid endiselt vaene, kuid mõnevõrra rikastunud keskkond koos kasvavate võimalustega. Sellel perioodil hakkas tagasiränne kasvama ja mitmekesistuma. Mõned pöördusid Saksamaalt mõne aasta pärast tagasi ning avasid Rumeenias väikeettevõtteid teenuste (puidutööstus), kaubanduse (kasutatud kaubad või tarbekaubad) või turismi sektoris. Teised pöördusid Hispaaniast tagasi ja asutasid transpordiäri. Ehkki nad olid välismaal kogunud piisava kapitali, vähenes selle ostujõud, sest Rumeenias kasvasid kinnisvarahinnad mitu korda võrreldes eelmise perioodiga. Samas suutsid nad teenida kasumit tänu Rumeenia tarbimisturu tugevale kasvule. Teised tagasirändajad, kes olid töötnud Saksamaal ja Hispaanias, asutasid väikesed lihatööstusvabrikud, mis varustasid värske lihaga nii kohalikku turgu kui ka mõningaid rumeenia kogukondi Hispaanias. Need väikeettevõtted kasvasid ka tänu uute võimaluste avanemisele Rumeenias, mis vähendas välismaal teenitud kapitali rolli võrreldes 1990. aastatega. Kui osa tagasirändajaid olid rahul oma saavutustega ja kohalikud pidasid neid jõukateks, siis teised, nagu Erica ja Adrian, olid rohkem rahulolematud ja neid ei peetud edukateks, ehkki nad pigem jäid paikseks. Sellesse perioodi jäi samuti rida tagasirändajaid, kes leidsid kohapeal tööd, ehkki paljud eelistasid jääda mobiilseks Sebeši ja erinevate Euroopa sihtkohtade vahel.

PEALE 2010. AASTAT: TAGASIRÄNNE JÕUKAMAS KONTEKSTIS

Aastate 2008–2009 majanduskriisi lõppedes jätkus välisinvesteeringute sissevool Sebeši linna. Paljud proovisid tegeleda ettevõtlusega või töötasid füüsilisest isikust ettevõtja-

*Paljud on mobiilsed, vähesed aga edukad:
etnilise tunnusega seotud tagasiränne
muutuvas Rumeenia kontekstis*

REMUS GABRIEL ANGHEL,
OVIDIU OLTEAN,
ALINA PETRONELA SILIAN

na, kelle hulgas olid kõige aktiivsemad tagasirändajad. Saksa rahvusvahelise ettevõtte suure käigukastitehase avamine linnas meelitas ligi töötajaid kogu piirkonnast ja tõstis palganõudmisi. Kasvas ka vakantsete töökohtade arv linnas. Rumeenlased töötasid väga erinevatel kohtadel, kuid romadel ei olnud erilisi lootusi saada kõrgepalgalisi töökohti. Mõned töötasid tekstiili-, naha- ja puidusektori ettevõtetes miinimumpalga eest ja oma kirjelduste põhjal „vanglatingimustes“, teised töötasid vanarauaplatsil ja ülejäänutele andis tööd linnavalitsuse tänavakoristusettevõtte. Mitmed nendest tegelesid mitteametliku ettevõtlusega, töötades metallitööstuses või ehitusplatsidel või pidasid romade kogukonnas minipoodi.

Rände ja tagasirände etnilised mustrid muutusid oluliselt selles paranenud majanduskontekstis. Kui varasemal perioodil rändasid välja põhiliselt rumeenlased ja enamikel romadel puudusid vahendid emigreerimiseks, olid seekord arvukalt liikvel just romad. Romade ränne oli alguses tagasihoidlik ja paljud neist koristasid tänavaid või töötasid mitteametlikus sektoris. Nad jäid paikseks mitmeks kuuks ja hajusid paljudesse Euroopa riikidesse, sealhulgas Prantsusmaa, Ühendkuningriik, Saksamaa, Itaalia, Hispaania ja Kreeka. Ehkki enamik neist lahkus Rumeeniast ajutiselt, õnnestus üha rohkematel pikendada oma töölepinguid ja elamist välismaal. Selle näiteks on Alexandru ja Mioara, kes asusid elama Saksamaale, kus Alexandru töötas valvurina lõbustuspargis ja Miora oli kokk ja ettekandja. Elena, teine roma, kasutas oma õblemisioskuseid, mis ta oli saanud oma isalt, et leida töö väikeses õmblustöökojas Hispaanias. Perioodi lõpuaastatel oli romade väljarände sihiks siiski rohkem Prantsusmaa, kus paljud asusid elama pikemaks ajaks.

Etniliste rumeenlaste puhul oli tagasiränne veelgi mitmekesisem kui varasematel perioodidel. Seda mitmekesisust oli näha nii nende kohanemisviisides kui ka selles, kuidas nad toime tulid – nagu varasematel perioodidel, jäid paljud neist ajutise rände lõksu; mõned suutsid säilitada oma turvalise töösuhte koduriigis ja teenisid lisatulu lühiajalistel viibimistel välismaal. Samas avastasime, et üha rohkem tagasirändajaid tundsid, et nad saavad nüüd Rumeenias „hakkama“ kas töötajadena hea palgalisel töökohal või väikeettevõtjana. Väikeettevõtjad töötasid üksinda või juhtisid mitme töötajaga ettevõtet. Nad olid aktiivsed majutuse, väikesemahuliste teenuste ja ehitussektoris. Nende tagasirände teekond sarnanes nendega, kes olid pöördunud tagasi eelmisel perioodil, kasutades ära oma välismaal kogutud sääste ja välismaal töötamisega kaasnevat prestiiži. Nende põhieesmärgiks oli jätkata äritegevust ja tagada endale normaalne äraelamine.

Nendele lisaks on rühm inimesi, kes nägid ennast ja keda nähti edukate ettevõtjatena, sest neil õnnestus kaasata eri liiki vahendeid. Sebastian rändas tagasi Hispaaniast, kus ta enda sõnul oli tuntud turismisihtkohas suvituskodude usaldusväärne administraator. Ta nägi võimalust pöörduda tagasi ja investeerida turismisektoris majutusärisse. Ta ühendas oma välismaal teenitud säästud Hispaanias kohatud äripartnerite rahaga ning lisaks sai Rumeenia valitsuse poolt tagasirändajatele ette nähtud 40 000 eurot. Teine tagasirändaja, Lucian, investeeris viinamarjakasvandusse Sebeši lähedal asuvas kaunis külas, juhtides samal ajal koos partneritega põhitegevusena oma 60 km kaugusel asuvat autoäri. Teised edukad tagasirändajad kasutasid oma välismaal saadud kogemusi ja asusid keskastme- või tippjuhtidena tööle Sebešis tegutsevatesse välisettevõtetesse või juhtisid linna saabuvaid uusi välisinvesteeringuid.

Erinevalt enamikust rumeenlastest oli romade tagasirände puhul enamasti tegemist neile tüüpilise ajutise rändega. Viimased külastasid regulaarselt kodumaad ja kasutasid välismaal teenitud tulu, et maksta võlgu, toetada oma peresid ja leibkondi ning investeerida eluaseme ehitusse üha laienevas romade kvartalis. Romade jaoks oli tagasirände kontekst jätkuvalt ebasoodne. Kodumaal ootasid neid tavaliselt madalapalgalised töökohad ja isegi kui neil õnnestus leida tasuvam töö, tundsid nad end jätkuvalt diskrimineerituna. Sel põhjusel emigreerusid paljud romad uuesti. Võrreldes oma kogemusi välis- ja kodumaal, tundsid nad Rumeenias end rohkem diskrimineerituna ja nõudsid võrdsemat kohtlemist. Seejuures tõid nad sageli näiteid sellest, kuidas neid kohtlevad Rumeenia ametivõimud, neile tööd andva ettevõtte juhid või kuidas nendesse suhtutakse igapäevaelus. „Seal [s.t välismaal] koheldakse sind nagu inimest, mitte nagu siin,“ ütles Oana. Selline suhtumine kordus sageli, kui tagasirändajad meenutasid oma rännet ja töökogemust.

Seda perioodi iseloomustab asjaolu, et erinevalt varasemast said ka vaesemad inimesed reisida välismaale ja tagasi, mis muutis taaskohanemise mustreid veelgi mitmekesisemaks. Paljud tagasirändajad proovisid hakata ettevõtjateks, kasutades ära kodumaal avanevaid võimalusi, mõned olles selles edukamad kui teised. Võrreldes eelmiste perioodidega oli välismaal teenitud tulu edukatele tagasirändajatele vähem tähtis, sest neil oli nüüd juurdepääs erinevatele rahastamisvahenditele, mille hulka kuulusid erainvestorid, Euroopa ja riiklikud fondid ning regiooni investeerivad ettevõtted. Ka teised tagasirändajad leidsid kohapeal tööd, seejuures teenisid mõned kohalike standardite järgi väga hästi. Juurdepääsu headele töökohtadele vahendasid sageli tuttavad ja need läksid tavaliselt heade sidemetega rumeenlastele. Romadele, sealhulgas vaestele romadele, pakuti madalapalgalisi ja sageli ebaregulaarseid töökohti, mistõttu otsisid paljud neist ajutist tööd välismaalt, et teenida palgalisa. Need, kellel puudus regulaarne töösuhe või kes töötasid madalapalgalistel töökohtadel, jäid oma taaskohanemisel mobiilseks.

KOKKUVÕTE

Hiljuti läbiviidud uurimustes tagasirändajate taaskohanemise teemal on põhifookuses olnud see, kuidas tagasirändajate välismaal kogutud säästud ning omandatud teadmised ja oskused aitavad neil paremini tööturul hakkama saada (Hagan ja Wassink 2020). Rida uuringuid on vaadelnud naiste ja meeste toimetulekut pärast tagasirännet (Vlase 2013) või teatud vähemusrahvuste, näiteks romade tagasirännet ja majanduslikku toimetulekut (Anghel 2019; Toma 2018). Käesolevas uuringus analüüsime tagasirändajate taaskohanemist etnilisest aspektist, võrreldes sakslaste, rumeenlaste ja romade majanduslikku kohanemist. Kogutud teabe võrdlemisel leidsime, et rahvus määras juurdepääsu rahvusvahelisele rändele. Etnilised sakslased olid selles osas privilegeeritud ja esimesed, kes rändasid Saksamaale. Kümme aastat hiljem algas rumeenlaste tööränne ja viimasena, pärast 2010. aastat, rändasid välja romad, kes olid majanduslikult vähem kindlustatud. Nende sakslaste hulgas, kes rändasid Rumeeniasse tagasi, oli väga vähe suurettevõtjaid ja enamik neist tuli Rumeeniasse ainult suvepuhkust veetma. Rumeenlaste tagasiränne oli mitmekesisem: oli neid, kellest said suurettevõtjad ja kes kasutasid ära 1990. aastatel tekkinud võimalusi või asjaolu, et tarbimine kasvas ja mitmekesisustus. Muuhulgas avasid tagasirändajad Rumeenias ka väikeettevõtteid, mis tegelesid teeninduse, majutuse, toot-

misega jne. Mõned tagasirändajad leidsid tööd rahvusvahelistes ettevõtetes, sealhulgas juhtivatel kohtadel. Teised tagasirännanud rumeenlased jäid mobiilseks ja rändasid uuesti välismaale, et tagada endale piisav sissetulek.

Kõige haavatavamad olid romad. Nad rändasid välja viimastena, kuna olid kõige vaesemad ja ei kuulunud rumeenlaste rändevõrgustikesse. Nende tagasiränne oli seotud mobiilsusega – mõnedel neist oli endiselt töökoht linnas, samas kui teistel ei õnnestunud kuidagi tööd leida. Romade hulgas oli vaid üksikuid ettevõtjatest tagasirändajaid – tavaliselt tegid romad palgatööd või töötasid illegaalselt. Enamik romadest jäid mobiilseks, sest kodumaal ootas neid ainult vaesus. Viis, kuidas erinevate rahvusrühmade liikmed uute oludega kodumaal kohanesid, peegeldas etnilist kihistumist, mille kõige madalamal astmel olid romad.

Igal nendest kolmest perioodist oli meie juhtumiuuringu põhjal võimalik liigitada tagasirändajaid kolme rühma: „edukad tagasirändajad“ (s.t sakslased ja rumeenlased, kes olid jõukad ettevõtjad ja juhid rahvusvahelistes ettevõtetes); „edukad, kuid mitte piisavalt hästi teenivad tagasirändajad“ (s.t füüsilisest isikust ettevõtjad või palgatöölised, tavaliselt rumeenlased); ja „mobiilsed tagasirändajad“, kellest mõned tulid toime ja teised, nagu romad, kõikusid vaesuspiiril. Tagasirändajate liigitamine edukaks või ebaedukaks sõltus nende majanduslikust positsioonist kodumaal, mitte sellest, kas nad olid välja rännanud, et hiljem kodumaale tagasi pöörduda või luua püsiv elukoht välismaal (Cerase 1974). Liisaks oli rahvusel oluline roll ka kohalikus hierarhias, mille tipus olid sakslased ja rumeenlased ning põhjas haavatavad ja sotsiaalselt tõrjutud romad. See etniline hierarhia ei olnud ainult sümboolne, vaid seda rakendati tööturul ja see määras juurdepääsu võimalustele. Võrreldes rumeenlastega, kes said kasutada oma sotsiaalset kapitali, olid romad ka siin kõige ebasoodsamas positsioonis ja haavatavad. Lisa 1 tabelis 1 on kokkuvõte intervjueritud tagasirändajate majanduslikust positsioonist.

Erinevate rahvusrühmade liikmete tagasiränne kujunes välja vastavalt erinevatele vastuvõtutingimustele (Cassarino 2004), mis mõjutasid seda, kuidas tagasirändajad kasutasid oma välismaal kogutud sääste ja mobiilsust. Esimesel perioodil, mida me nimetasime laguneva majandusega perioodiks (Portes ja Böröcz 1989), oli mobiilsus vähene, kuid tagasirändajatel oli võimalik investeerida oma välismaal kogutud säästud kinnisvarasse, mille väärtus sөөstis järgmistel kümnenditel raketina taevasse. Mõned teised ei suutnud ots-otsaga kokku tulla ja otsustasid uuesti välja rännata. Keskmisel, nn vaesel perioodil ei olnud mobiilsuse ees mingeid tõkkeid ja ka tagasiränne kasvas. Tarbimine kasvas kiiresti ja avanesid uued äri võimalused. Üha rohkemad tagasirändajad otsustasid hakata ettevõtjaks, kusjuures paljud jätkasid samas valdkonnas, kus nad olid tegutsenud ka välismaal. See võimaldas neil maksimaalselt ära kasutada oma välismaal omandatud oskusi – Hagan ja Wassink (2020) kutsusid seda „tööjaotuskanaliks“. Nad avasid kohvikuid, restorane, väikeseid ehitusfirmasid, autoremondiettevõtteid ja teisi teenindussektori ettevõtteid. Siiski säilitasid paljud tagasirändajad – olenemata sellest, kas nad olid ettevõtjad või mitte – oma mobiilsuse, et ületada raskusi ja minimeerida riske, mis kaasnesid ettevõtluse arendamisega ebasoodsas majanduskeskkonnas. Vähenes ka välismaal kogutud säästude ostujõud, kuid need olid siiski piisavad ettevõtluse alustamiseks ja väikeettevõtte asutamiseks.

Kolmandal, nn õitsval perioodil, said välja rännata kõik, kes seda soovisid, isegi kõige vaesemad. Tagasiränne kasvas ja muutus mitmekesisemaks. Kuna Rumeenia oli nüüd Euroopa Liidu liikmesriik, said tulevased ettevõtjad ja ärijuhid ligipääsu uutele rahastamisallikatele: uued tööstusinvesteeringud vajasid juhte, Euroopa abifondid avanesid ka väikeettevõtetele või tagasirändajatest ettevõtjatele ja mõned erainvestorid otsisid uusi võimalusi. Tol ajal olid kõige edukamad need, kes pääsesid ligi sellistele abirahadele ja kellel õnnestus kaasata investoreid. Tagasirändajatest väikeettevõtjad jätkasid naasmist kodumaale, kuid neid ootas ees juba tihedam konkurents. Ainult eelistatud perioodil meelitasid kõrgemad palgad ligi rohkem tagasirändajaid, sealhulgas neid, kes kavatsesid leida tööd ka kohapeal. Kui varasematel perioodidel oli oluliseks ressursiks mobiilsus, mida tagasirändajad kasutasid niikaua, kuni nad said realiseerida oma tagasirändeplaani, siis õitsval perioodil olid vaesed, nagu romad, need, kes jätkasid rändamist Sebeši ja erinevate sihtkohtade vahel välismaal. Välislaekumisi kasutati investeeringuks just kahel esimesel perioodil, hiljem vähem, ja tarbimiseks läbi aastate. Oskusteave, oskused ja kontaktid välismaal olid võrdselt olulised kõigis kolmel perioodil, ehkki neid kasutasid põhiliselt sakslased ja rumeenlased. Perioode iseloomustavad erinevad tingimused võimaldavad uurida, miks ja kuidas kogevad kolme rahvusrühma liikmed tagasirändeprotsessi nii erinevalt. See tekitas arutelu mitte ainult selles osas, kuidas kogetakse tagasirännet lõhestatud – antud juhul etniliselt lõhestatud – ühiskondades; see, kui erinev on tagasirändajate toimetulek, säästude kasutamine ja mobiilsus eri kontekstides, rõhutab vajadust täpsustada tagasirände rolli laiemate poliitiliste ja majanduslike protsesside raames.

MÄRKUSED

1. Uuringus tagati osavõtjate anonüümsus. Järgisime projekti ReturnITA teadustöö eetikastrateegiat, kus tõime üksikasjalikult ära projekti eetilised põhimõtted ja tavad

TÄNUAVALDUSED

Täname kõiki uuringu raames intervjuueeritud osalejaid nende aja ja usalduse eest. Oleme väga tänulikud Margareta Iancule, Dorin Negreale ja Florin Bondicile asendamatu abi eest. Samuti täname uurimistöö hindajaid väärtuslike kommentaaride eest ja erinumbri toimetajaid.

Käesolevat projekti rahastati Rumeenia Haridus- ja Teadusministeeriumi toetusega, CNCS – UEFISCDI, projekt PN-III-P4-ID-PCE-2020-0338, ReturnITA – Transnational Returnees in IT and Agriculture. Adaptation, Innovation and Social Remittances.

LISA 1

Tabel 1. Etnilise tagasirände mustrid Sebeși linnas

Etnilisus/ Period	Sakslased	Rumeenlased	Romad
1990. aastad	Väike tagasiränne elustiili tagasirändajate ja mõnede edukate ettevõtjate poolt	Väike tagasiränne Üks edukas ettevõtja Mõned väikesed mobiilsed ettevõtjad	Tagasiränne praktiliselt puudus
2000. aastad	Mõned ettevõtjad rändasid tagasi	Mõned väike- ja keskmise suurusega ettevõtjad Mobiilsed tagasirändajad	Tagasiränne praktiliselt puudus
2010. aastad		Suurem tagasiränne Tagasirändajate seas rohkem ettevõtjaid Mõned leidsid kohapeal hea töökoha Mõned vaesed mobiilsed tagasirändajad	Suur tagasiränne seoses mobiilsusega Ettevõtjad puudusid

VIITEALLIKAD

Ambrosini, J. William; Mayr, Karin; Peri, Giovanni; Radu, Dragos. 2012. The Selection of Migrants and Refugees in Romania. *Economics of Transition* 23(4), 753–793.

Anghel, Remus Gabriel. 2019. When the Poor Migrate and Return: Class and Status Re-positioning among Roma Transnational Returnees. Lk 25–42 kogumikus Anghel, Remus Gabriel; Fauser, Margit; Boccagni, Paolo (toim.) *Transnational Return and Social Change. Hierarchies, Identities, and Ideas*. London: Anthem Press.

Anghel, Remus Gabriel; Coșciug, Anatolie. 2018. Patterns and Mechanisms of Return Migration to Romania. Lk 319–344 kogumikus Hornstein Tomic, Caroline; Scholl-Schneider, Sarah; Pichler, Robert (toim.), *Remigration to Post-Socialist Europe. Hopes and Realities of Return*. Berlin: LiT Verlag.

Apsite-Beriņa, Elina; Manea, Mădălina-Elena; Berzins, Maris. 2020. The Ambiguity of Return Migration: Prolonged Crisis and Uncertainty in the Life Strategies of Young Romanian and Latvian Returnees. *International Migration* 58(1), 61–75.

- Ban, Cornel. 2016. *Ruling Ideas: How Global Neoliberalism Goes Local*. New York: Oxford University Press.
- Bermudez Anastasia; Paraschivescu, Claudia. 2021. Diverse Ways of Thinking and Performing Return Migration: Colombians and Romanians in Europe. *International Migration* 59(3), 177–191.
- Brubaker, Rogers. 2006. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cassarino, Jean-Pierre. 2004. Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies* 6(2), 253–279.
- Cerese, Francesco P. 1974. Expectations and Reality: A Case Study of Return Migration from the United States to Southern Italy. *International Migration Review* 8(2), 245–262.
- Christou, Anastasia. 2006. Crossing Boundaries – Ethnicizing Employment – Gendering Labour: Gender, Ethnicity and Social Networks in Return Migration. *Social and Cultural Geography* 7(1), 87–102.
- Ciobanu, Ruxandra O.; Ramos, Anne C. 2016. Is There a Way Back? A State-of-the-Art Review of the Literature on Retirement Return Migration. Lk 96–107 kogumikus Karl, Ute; Torres, Sandra (toim.) *Ageing in Contexts of Migration*. London and New York: Routledge.
- Constant, Amelie F. 2020. *Time-Space Dynamics of Return and Circular Migration: Theories and Evidence*. Munich: CESifo Working Papers 8053/2020.
- Croitoru, Alin. 2019. Predictors of Self-Employment upon Return Migration: A Study among Young Returnees from Latvia, Romania, and Slovakia. *Journal of Social Research and Policy* 10(1), 37–53.
- Croitoru, Alin. 2020. Great Expectations: A Regional Study of Entrepreneurship among Romanian Return Migrants. *Sage Open* 10(2).
- Croitoru, Alin; Coșciug, Anatolie. 2021. Two Facets of Returnees' Entrepreneurship in Romania: Juxtaposing Business Owners and Self-Employed Return Migrants within a Multi-Method Research Framework. *Calitatea Vieții* 32(2), 175–194.
- Dzięglewski, Mariusz. 2020. *Coming Home to an (Un)Familiar Country. The Strategies of Returning Migrants*. Cham: Springer.
- Gherghina, Sergiu; Ploeanu, Aurelian. 2020. Who Wishes to Return? Ties to Home Country among the Romanian Migrants. *Nationalities Papers* 48(5), 876–890.

*Paljud on mobiilsed, vähesed aga edukad:
etnilise tunnusega seotud tagasiränne
muutuvas Rumeenia kontekstis*

REMUS GABRIEL ANGHEL,
OVIDIU OLTEAN,
ALINA PETRONELA SILIAN

- Gherghina, Sergio; Plopeanu, Aurelian; Necula, Constantin V. 2020. The Impact of Socio-Cultural Integration on Return Intentions: Evidence from a Survey on Romanian Migrants. *Journal of Immigrant and Refugee Studies* 18(4), 515–528.
- Gualda, Estrella; Escriva, Angels. 2014. Diversity in Return Migration and its Impact on Old Age: The Expectations and Experiences of Returnees in Huelva. *International Migration* 52(5), 178–190.
- Hagan, Jacqueline M.; Wassink Joshua T. 2020. Return Migration Around the World: An Integrated Agenda for Future Research. *Annual Review of Sociology* 46: 533–552.
- King, Russell. 1996. Generalizations from the History of Return Migration. Lk 7–55 kogumikus Ghosh, Bimal (toim.), *Return Migration: Journey of Hope or Despair?* Geneva: United Nations and the International Organization for Migration.
- King, Russell; Castaldo, Adriana; Vullnetari, Julie. 2011. Gendered Relations and Filial Duties along the Greek-Albanian Remittance Corridor. *Economic Geography* 87(4), 393–419.
- Kushminder, Katie. 2017. *Reintegration Strategies. Conceptualizing How Return Migrants Reintegrate*. London: Palgrave.
- Lietaert, Ine; Kushminder, Katie. 2021. Contextualizing and Conceptualizing Reintegration Processes in the Context of Return. *International Migration* 59(2), 140–147.
- Majidi, Nassim. 2021. Assuming Reintegration, Experiencing Dislocation: Returns from Europe to Afghanistan. *International Migration* 59(2), 186–201.
- Markowitz, Fran; Stefansson, Anders (toim.). 2004. *Homecomings: Unsettling Paths of Return*. Lanham MD: Lexington Books.
- Martin, Reiner, Radu, Dragos. 2012. Return Migration: The Experience of Eastern Europe. *International Migration* 50(6), 109–128.
- Medina, Dulce; Menjívar, Cecilia. 2015. The Context of Return Migration: Challenges of Mixed-Status Families in Mexico's Schools. *Ethnic and Racial Studies* 38(12), 2123–2139.
- Nisrane, Beza; Morissens, Ann; Need, Ariana; Torenvlied, Rene. 2017. Economic Reintegration of Ethiopian Women Returned from the Middle East. *International Migration* 55(6), 122–136.
- Papademetriou, Demetrios; Martin, Philip. 1991. *The Unsettled Relationship: Labor Migration and Economic Development*. Santa Barbara CA: Praeger.

- Portes, Alejandro; Böröcz, József. 1989. Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives and its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review* 23(3), 606–630.
- Roman, Monica; Goschin, Zizi. 2012. Romanian Immigrants Worldwide: What Makes them Return Home? *Journal of Identity and Migration Studies* 6(2), 2–17.
- Sandu, Dumitru. 2010. *Lumile Sociale ale Migrației Românești în Străinătate*. Bucharest: Polirom.
- Sinatti, Giulia. 2011. ‘Mobile Transmigrants’ or ‘Unsettled Returnees’? Myth of Return and Permanent Resettlement among Senegalese Migrants. *Population, Space and Place* 17(2), 153–166.
- Stănculescu, Manuela; Stoiciu, Victoria. 2012. *Impactul Crizei Economice asupra Migrației Forței de Muncă din România*. Bucharest: Paideia.
- Toma, Stefánia. 2018. Returnees and Their Neighbours: Migration of the Romanian Roma, Networks, Social Distance, and Local Development. *Review of Sociology* 24(4): 1–25.
- Tsuda, Takeyuki. 2009. *Diasporic Homecomings. Ethnic Return Migration in Comparative Perspective*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Tudor, Elena. 2017. Return Migration in a Romano-Catholic Csángós Village in Romania. Lk 83–103 kogumikus Sideri, Eleni; Roupakia, Lydia E. (toim.) *Religions and Migrations in the Black Sea Region*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Vathi, Zana. 2016. Making Other Dreams: The Impact of Migration on the Psychosocial Wellbeing of Albanian Origin Children and Young People upon their Families’ Return to Albania. *Childhood* 23(1), 53–68.
- Vlase, Ionela. 2013. ‘My Husband Is a Patriot!’: Gender and Romanian Family Return Migration from Italy. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 39(5), 741–758.
- Kuidas tsiteerida käesolevat artiklit:** Anghel, Remus G.; Oltean, Ovidiu; Silian, Alina P. 2022. Many Mobile, Few Successful: Ethnicised Return in a Changing Romanian Context. *Central and Eastern European Migration Review* 11(2), 69–83.